

Onur Koçyiğit – Der Zor yolundan manzaralar

Posted on 08/08/2022

Yervant Odyan'ın Yoldaş Pançuni kitabı sol anlayışa sahip yayınevlerinin çalışanları arasında handiyse kült bir eser sayılır -birçok yayıncının sıkıcı uzunluktaki kitap fuarı günlerinde mesai tüketmek için Pançuni'yle eğlendiğine pek çok kez şahit oldum. O ki, bu tür yayıncıların ofislerinden de birçok Pançuni gelip geçtiğinden, Odyan'ın kendisi olmasa da yarattığı karakter meşhurdur. 1909'da yayınlamaya başladığı bu ikonik eser, kısaca söylemek gerekirse, kendilerini "devrimci", "ilerici", "kahraman" gibi gösteren, ama bu unvanları da, beraberinde getireceklerini de haiz olmayan, tam bir düzenbaz, sahtekâr ve paragöz Pançuni karakterini (zira Merkez Kurul'dan en net talebi, kitapta sıkça görüldüğü üzere "Para gönderin!"), onun muhayyel dünyasında yarattığı tahribat ve kaosla dolu "devrimciliğini" anlatır.[1] Yıllar sonra bugün Lanetli Yıllar'ı Aras Yayıncılık - Kor Kitap için ortak bir edisyon halinde yayına hazırlarken de sık sık Pançuni'ye baktım ve üzerine düşündüm.

Yervant Odyan, bir sağkurtulan, o yüzden Lanetli Yıllar'ın da bu sürgün günlerini anlattığı hatıratı olduğunu tahmin etmek güç değil. Sık sık harfiyen alıntılanan biyografisinden kısa bir özet sunalım önce: 1869, İstanbul, Yeniköy doğumlu Odyan. Memleketimizdeki sayılı mimari eserleri yaratmış, namı büyük Balyanlarla birlikte çalışarak saray mimarlığına kadar yükselen Boğos Odyan'ın ailesine mensup. 1863 Ermeni Milleti Nizamnamesi'ne, daha sonra da Mithat Paşa ile birlikte 1876 anayasası, yani Kanuni Esasi çalışmalarına büyük oranda emek harcamış Krikor Odyan'ın da yeğeni. Babası Romanya'da Osmanlı konsolosu olarak görev yapmış, Odyan henüz 13 yaşındayken onunla birlikte oraya, farklı tarihlerde de amcası Krikor Odyan'la Fransa ve İtalya'ya gitmiş. Yani hayli nüfuzlu ve entelektüel bir çevrede, zengin bir aile kütüphanesiyle, bürokrasinin ve dolayısıyla bu meselelerin ortasında, pek fazla yokluk çekmeden yaşamış, üst tabakaya yakın biri. Genç yaşta İstanbul Ermeni

basınında yazılar ve çeviriler yayınlamaya başlamış, eli kalem tutan, mürekkep yalayan bir gazeteci, yayıncı ve yazar. Bu türden çabalarını da 1915-1919 tarihleri hariç olmak üzere gerek sürgün, gerek “gönüllü” olarak gittiği, deyim yerindeyse dünyanın her yerinde, yayıncılığı ve yazarlığı tutkuyla benimseyerek, yüksek bir irade ve istekle, 1926’da Kahire’deki vefatına dek sürdürmüştü.

Ne ki, 1896’da Taşnakların Osmanlı Bankası baskını, başka birçok Ermeni için olduğu gibi Odyan için de bir milât olmuş. Baskından sonra Ermenilere karşı başlatılan takibat ve tevkifat sürecinde İstanbul’u terk edip önce Atina’ya, daha sonra çeşitli Avrupa şehirlerine, son olarak da Kahire’ye gitmiş. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ve görece serbest ortam üzerine tekrar memleketine, İstanbul’a dönmüş. Dasniyergu Dari Bolsen Turs (İstanbul’dan Uzakta On İki Yıl; Türkçede henüz yayınlanmadı) adlı eseri de bu “ilk sürgün” yıllarını anlatır.

Cihan harbi: “Ermenileri yok etmek için bir fırsat”

Daha sonra ise o melun sürgün günleri, o lanetli yıllar başlıyor. Peki nasıl başlıyor? Burada, öncelikle okurların Odyan’ı tanıdığı başka bir kitabına başvurmak gerekli -Odyan’ın 1911 tarihli, yaklaşık bin (!) sayfalık “olağanüstü klasiği”nin, Abdülhamid ve Sherlock Holmes romanının açılış sekansının ilk cümlelerine bakalım:

“1904 senesi Ağustos’unun yirmi birinci Cumartesi günü İstanbul’da neşrolunan sabah gazeteleri havâdis-i dâhiliye sırasında bir cinayetin vukuunu bildiriyorlardı. Havadis cihetinden en ziyade mukayyet bulunan Şafak gazetesi Boğaziçi’nin bazı köylerinde büyük bir heyecanı mûcib olan bu kanlı vaka hakkında hepsinden ziyade tafsilâtlı malûmat veriyordu.” [2]

Adından da anlaşılacağı üzere polisiye bir roman bu ve cinai haberler vererek başlaması

elbette şaşılacak şey değil. Şimdi Lanetli Yıllar'a, Felaket'ten sağkurtulmuş yazarımızın tefrikasının/kitabının başlangıcına bakalım:

“1914 Haziran'ında bir sabah gazeteyi açtığımda, Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Franz Ferdinand ve eşi Hohenberg düşesine Saraybosna'da bir suikast düzenlendiğini ve ikisinin de hayatını kaybettiğini okudum. Suikastin faili Princip adında bir Sırp delikanlısıydı. O anda haber bu denli sarsıcı olmasına rağmen, bu suikastın yakın zamanda doğuracağı korkunç sonuçlar sezilemiyordu.”

Diğer sürgünler için olduğu gibi Odyan için de “sürgün yeri” varılacak nihai bir hedef değil, ancak bir duraktır; Der Zor'a, hatta daha uzağa Miadin'e, El Busera'ya kadar uzun bir “yolculuğu” olacaktır.

Diğer sürgünler için olduğu gibi Odyan için de “sürgün yeri” varılacak nihai bir hedef değil, ancak bir duraktır; Der Zor'a, hatta daha uzağa Miadin'e, El Busera'ya kadar uzun bir “yolculuğu” olacaktır.

Bu karşılaşmalardan sonra büyük bir olay daha yaşanır. Odyan üçüncü bölümün hemen başında, bana göre Türkiye sosyalist mücadele hareketinin/tarihinin en önemli dönüm noktalarından olan, bu şiddet girdabının toplu infazlarından birini aktarır: Haziran 1914'te Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'ne (SDHP) üye 120 kişi “İttihat ve Terakki üst yönetimine ve Talat Paşa'ya suikast teşebbüsü” suçlamasıyla gözaltına alınmış, partinin Romanya Köstence'de yapılan yedinci kongresinde bu yönde alınan bir karar nedeniyle suçlanmışlardır. Yargılamalardan önce araya giren nüfuzlu kişilerin yardımları ve rüşvetle partililerden bir kısmı serbest bırakılsa da, 27 Mayıs 1915'te, Divan-ı Harp'te yapılan yargılamalar sonunda 22 ihtilalci (iki kişi kaçak durumdaydı) idam cezasına mahkûm edilmiştir. Aralarında SDHP Merkez Komitesi üyesi Paramaz'ın (Madteos Sarkisyan) da bulunduğu yirmi kişi, 15 Haziran 1915'te Beyazıt'ta kurulan darağaçlarında asılmıştır. Darağaçına çıkanlar arasında “Yaşasın sosyalizm!” diye bağırانlar olduğu da rivayet edilir.

Hülâsa, mevcut savaş her şeyi örtmeye yarayacak, yüz yılı aşkın süre boyunca kullanışlı bir bahane olarak görülmektedir ve Ermenilerin en azından bir kısmı daha o günden bunun farkındadırlar.

Felaketi yazmak

Kitaba, Lanetli Yıllar'a dönelim. 24 Nisan gecesi, bence üzerinde pek fazla durulmayan, hızlıca es geçilen bir mesele. Birtakım isimler anıp mânâsız bir polemiğe neden olmak istemiyorum, o yüzden şöyle yapalım: Birbirinden gerçekten farklı siyasi pozisyonlara, yayın çizgilerine, fikirlere ve dolayısıyla ideolojilere sahip, bir yandan da yine birbirlerinden çok farklı alanlarda faaliyet yürüten iki yüzden fazla insanın (tutuklanması öngörülenler arasında tek kadın Zabel Yesayan'dır) bir gecede tutuklandığını hayal edebiliyor muyuz? Edebiliyoruz tabii, devletimiz bununla meşhurdur. Daha fenası, hatta en fenası bu insanların yüzlercesini çok kısa bir süre içinde belirsiz yöntemlerle dağbaşlarında devletin infaz ettiğini? Çok fazla örneğe ihtiyacımız yok, solculara, sosyalistlere, komünistlere, bir kısım demokratlara, Ermenilere ve Kürtlere zaten, devletimizin yaklaşımı en sürekli gelenektir bu topraklarda. O ki, tutuklamaların ve sürgünlerin ne tür sonuçlar doğuracağı o gün de ortadadır.

24 Nisan'daki ilk tutuklamalar ve sonrasındaki ilk infazlar gerçekleştikten sonra birçok Ermeni entelektüel İstanbul'dan ya uzaklaşmış ya da uzaklaştırılmıştır. Odyan bir süre daha İstanbul'da farklı muhitlerde saklanmayı başarır, hatta bir ara evine ve gazetedeki ofisine, yazılarına geri döner. Siyasi partilere mesafeli olmasının, hatta çoğu hakkında eleştirel bir tutuma sahip olmasının onu bu tutuklama ve sürgünlerin dışında tutacağı inancı, zayıf da olsa ona biraz umut verir. Ancak bu durum çok uzun sürmez ve birkaç ay içinde, 1915 Haziran'ında bir bahaneyle Şişli'deki evinden karakola davet edilip sonra da Konya'ya sürgüne yollanır. Geçerken belirtelim, daha ilk günden itibaren, Şişli'den İstanbul'a (yani yarımada'daki Kurum-ı Siyasi'ye) gidilirken dahi araba parasını polisler Odyan'dan isterler

-tüm sürgün yolu boyunca, gerek Anadolu'nun içlerinde, Konya, Adana veya Tarsus'ta olsun, gerek Halep'te, ıssız ve kurak Suriye çöllerinde olsun, polisler, askerler, jandarmalar yol parası dahil her şeyin parasını sürgünlerden zorla ve şiddetle söküp almaya çalışır.

Yetki sahibi resmi görevlilerin cahilliğinden, yolsuzlukta ve rüşvetçilikte sınır tanımayan iştahlarından haberdar olan Odyan pek çok sefer katledilmekten kıl payı kurtulmayı başarır başarmasına, ama mavra yapabileceği, bakış açısını yansıtabileceği hiçbir fırsatı da kaçırmaz.

Elbette diğer sürgünler için olduğu gibi Odyan için de "sürgün yeri" varılacak nihai bir hedef değil, ancak bir duraktır; Der Zor'a, hatta daha uzağa Miadin'e, El Busera'ya kadar uzun bir "yolculuğu" olacaktır. İkinci bölümden itibaren, Sherlock Holmes romanındaki girizgâhla benzeyen bölümle yolları tamamen ayrılır artık Odyan'ın. Polisiye roman, nihayetinde bir "evreka"yı, düğümün çözüleceği ve/veya geçerli formülün bulunacağı momenti arar, okuyucusuyla birlikte yarattığı, bazen azalıp bazen artan bir heyecan ve gerilimle de çoğu durumda hikâyenin sonuna değin bu arayış devam eder. Oysa Lanetli Yıllar'da durum bunun tam tersidir -Odyan bu tefrikayı/kitabı yazabildiğine göre hayattadır ve peki hayatta kalana şimdi ne olacaktır? Şöyle diyor Odyan Sonsöz'de:

"Okuyanlar bu hikâyeyi çok basit bir tarzda, hatta edebi olarak neredeyse işlenmemiş bir üslûpla yazdığımı tabii ki fark etmişlerdir. Her şeyden önce gerçeği hikâye etmeyi, hiçbir doğruyu saptırmamayı ve hiçbir olayı abartmamayı istedim. Ancak gerçek o kadar korkunçtu ki bazıları yazdıklarımın abartılar olduğunu sandı. Sürgünün eziyetini çekip sağ kalabilenlerse gerçeği asla abartmadığımı bilirler." [4]

Odyan'ın yazdığı son bölümün ilk cümlesinden itibaren temel kaygılarından birinin "edebi" tekniği ve üslûbuyla ilgili olması, bunun "tesadüf olarak görülemeyeceği" fikri burada yatıyor bence. Odyan'ın kaygısı aynı zamanda tefrikanın getirdiği avantaj ve dezavantajlarla doğrudan ilişkilidir -nihayetinde Odyan eserlerinin büyük çoğunluğunu bu yöntemle

yayınlamıştır. Kitaptaki sunuş yazısında eleştirmen Krikor Beledian da Odyan'ın Sonsöz'de yazdığı kısımları sık sık alıntılararak, Odyan'ın üslûbunun "işlenmemiş" (yani özenilmemiş, üzerinde pek fazla düşünülmemiş, parlatılmamış) olduğunun üzerinde duruyor.[5] Beledian, yazarın yukarıda andığım İstanbul'dan Uzakta On İki Yıl adlı eserine de atıfta bulunarak Odyan'ın "hatırat yazmaya meyilli olduğunu" belirtiyor ve bu eserin de "Hamidiye katliamlarından sonra sürgüne gönderilmiş Ermeni entelektüellerin bir resmini çizdiğine" değiniyor. Beledian'ın yorumlarına katılmakla birlikte, eklemeliyim ki ben biraz da Rober Koptaş'ın da atıfta bulunduğu, Marc Nichanian'ın "felaketin anlatılamazlığı" üzerinden düşünüyorum meseleyi.[6] Nichanian, Brezilyalı eleştirmen ve düşünür Idelbar Avelar'ın genel olarak işkenceyi merkeze aldığı Letter of Violence (Şiddet Mektubu) kitabına sık sık atıfta bulunduğu Edebiyat ve Felaket kitabında şu yorumda bulunur:

Odyan'ın yazdığı son bölümün ilk cümlesinden itibaren temel kaygılarından birinin "edebi" tekniği ve üslûbuyla ilgili olması, bunun "tesadüf olarak görülemeyeceği" fikri burada yatıyor bence. Odyan'ın kaygısı aynı zamanda tefrikanın getirdiği avantaj ve dezavantajlarla doğrudan ilişkilidir -nihayetinde Odyan eserlerinin büyük çoğunluğunu bu yöntemle yayınlamıştır. Kitaptaki sunuş yazısında eleştirmen Krikor Beledian da Odyan'ın Sonsöz'de yazdığı kısımları sık sık alıntılararak, Odyan'ın üslûbunun "işlenmemiş" (yani özenilmemiş, üzerinde pek fazla düşünülmemiş, parlatılmamış) olduğunun üzerinde duruyor.[5] Beledian, yazarın yukarıda andığım İstanbul'dan Uzakta On İki Yıl adlı eserine de atıfta bulunarak Odyan'ın "hatırat yazmaya meyilli olduğunu" belirtiyor ve bu eserin de "Hamidiye katliamlarından sonra sürgüne gönderilmiş Ermeni entelektüellerin bir resmini çizdiğine" değiniyor. Beledian'ın yorumlarına katılmakla birlikte, eklemeliyim ki ben biraz da Rober Koptaş'ın da atıfta bulunduğu, Marc Nichanian'ın "felaketin anlatılamazlığı" üzerinden düşünüyorum meseleyi.[6] Nichanian, Brezilyalı eleştirmen ve düşünür Idelbar Avelar'ın genel olarak işkenceyi merkeze aldığı Letter of Violence (Şiddet Mektubu) kitabına sık sık atıfta bulunduğu Edebiyat ve Felaket kitabında şu yorumda bulunur:

Bu mikrokozmos etrafında, bu yazıda adı geçen geçmeyen herkes bir şekilde kırımdan payını

almış, öncesiyle sonrasıyla katlanılması zor (belki de imkânsız demek gerekiyordur) bir aşamaya geçmiştir. Hızlı bir sıçrama yaparsak, başka bir örnekte, soykırım-sonrası kuşaktan Zaven Biberyan'ın metinleriyle de bunu düşünmek mümkün. Artun Gebenlioğlu'nun Biberyan özelindeki yorumunu benimsiyorum:

“Gelgelelim hayatta kalmanın da bir bedeli vardır. Yıkıcı (catastrophic) bir deneyimin öznesi olay ânında kendi içinde meydana gelen bozulmanın farkında değildir, çünkü travma zaman içinde ya da olay sona erdikten sonra açığa çıkar. Bu bakımdan her türlü tanıklık etme çabasına temkinli yaklaşmak gerekir, zira felaket ânı ve travmanın tezahürü arasında kapalı bir alan mevcuttur. En önemlisi de bu boşluk olayın gücünü taşır. Felaketzede travma sahasını görünürde hasarsız terk etmesine ve hiçbir şey yaşanmamış gibi yürüyüp gitmesine rağmen olay -akıl tarafından reddedildiği / tarihselleştirilemediği için- geri döner ve özne üzerinde hakimiyet kurar.” [10]

Şiddeti mizahla karşılamak

Bitirirken, Odyan'ın adının Ermenicenin büyük mizah yazarı Hagop Baronyan'la birlikte anıldığını vurgulamak gerekir. Yetki sahibi resmi görevlilerin cahilliğinden, yolsuzlukta ve rüşvetçilikte sınır tanımayan iştahlarından haberdar olan Odyan -söylediğinin aksine bu konularda birtakım abartıların her zaman mümkün olabileceğini düşünüyorum- pek çok sefer katledilmekten kıl payı kurtulmayı başarır başarmasına, ama mavra yapabileceği, bakış açısını yansıtabileceği hiçbir fırsatı da kaçırmaz. Onun için adeta bir üçüncü göz, ikinci bir burun ya da ağız haline gelen yüksek hümor, yetiştiği ortam nedeniyle sahip olduğu entelektüel kabiliyetlerle de birleşince, mucizevi kurtuluşunda bunların büyük payı olduğunu düşünmek mümkün.[11] Hama'da toplu imhadan kurtulmak için

“Müslümanlaştırıldıktan” sonraki adıyla (Aziz Nuri) yaşanan diyaloglardan birini aktaralım:

“Adın ne?”

“Aziz Nuri” diye cevapladım.

“Nerelisin?”

“İstanbulu.”

“Tezkeren var mı?”

“İşte.”

“Müslüman olmuşsun ha” dedi alayla.

“Evet, hepimiz olduk” diye cevapladım.

“Eee! İslam’ın şartı kaçtır?” diye sordu yine alayla.

“Beş” diye cevapladım.

“Nedir o şartlar?”

“Hac, ibadet, zekat... İki tane daha var, ama aklıma gelmiyor.”

“Nasıl olur da bilmezsin?”

“Ne yapayım, öğretilmediler ki bileyim.”

Sonra dikkatle yüzüme bakarak kısa kesmiş olduğum bıyıklarımı kastederek: “Hangi kitapta bıyıklarını böyle kesmen yazıyor, İncil-i Şerif’te mi?”

“Enver Paşa en son Hama’dan geçtiğinde bıyıklarını kestiğini gördüm, onu örnek aldım” diye cevapladım.

“Müslümanlığını bir tarafa koy da eski adını söyle bakalım.”

“Yervant Odyan.”

“Aranızda bir gazeteci varmış, kimdir o?”

“Bilmiyorum, ben lambacıyım.” (Burada kısa bir süre yaptığı mesleğini kastediyor.)

Elbette Müslümanlaşmak ya da buna benzer başka herhangi bir sebep, sürgünlerin rahat bir nefes alması ya da gündelik hayatın olağan akışına dönmesi yönünde bir rutin sağlamaz. Felaketin doğasında normal ya da olağan bir şeyin bulunması da bu noktada beklenemez -Halep’te buldukları sırada kısa bir süreliğine de olsa nargile bulup rakı içmeleri, sayısız kez içeri düştüğü, hastalık dolu hapisaneler ve oradaki tutuklularla muhabbetleri, cehennemi kırımların devasa kütesine ve yaşadıklarına rağmen Ermeniler arasındaki ufak tefek hizipleşmeleri ve sosyal statü arayışlarını o üçüncü gözüyle alaya alması ise Lanetli

Yıllar'da Odyan'ın edebiyatını tekrar hatırladığımız nadir anlardan.

Aras Yayıncılık ve Kor Kitap'ın iki yılı aşkın çalışma ve binbir emekle yayınladığı bu kitap, naçizane kendimi de dahil ederek, Türkçe okurlar için soykırım hatıratı alanındaki önemli bir eksikliği giderecektir diye düşünüyorum, yani umarız öyle olur.

KAYNAK 1+1 EXPRESS, SAYI 180, YAZ 2022

[1] Yoldaş Pançuni, çev. Sirvart Malhasyan (Aras Yayıncılık, 2000 [2018]), 6. baskı.

[2] Abdülhamid ve Sherlock Holmes, yay. haz. Seval Şahin, Banu Öztürk, Didim Ardalı Büyükerman, Ayşe Şahin, E. Şule Ayva (Everest Yayınları, 2014), s. 17.

[3] age, Krikor Beledian, "Sunuş -Yervant Odyan'ın Yolculuğu", çev. Ekin Kurtdarcan, s. 17. Beledian, "önsöz işlevi gören bu bölümün özel bir amacı" olduğunu söylüyor: "şahsi ve gayri şahsi hikâyeleri tarih bağlamına oturtmak."

[4] Çok benzer bir anlatıyı, Zabel Yesayan'ın 1915'ten önce, 1909 Kilikya Katliamları sırasında Patrikhane'nin görevlendirdiği bir heyetle Mersin'e gittiğinde kocasına yazdığı ilk mektuptan satırlarda görebiliriz: "Kendimi her ne kadar o korkunç felakete hazırlamış olsam da, haberlerin abartılı olduğunu düşünmüş olsam da, gördüklerim o denli korkutucu ki, her türlü hayal gücünün üzerinde... Ölüm, yıkıntı, açlık, hastalık ve zindan...", aktaran Nichanian, "Zabel Yesayan ve Yurttaşlık İlkesi", Zabel Yesayan, Yıkıntılar Arasında içinde, çev. Kayuş Çalıkman Gavrilof (Aras Yayıncılık, 2014), s. 16.

[5] age, Beledian, s. 13.

[6] Rober Koptaş, “Felaketin Ortasında Bir Komik”, K24, 23 Nisan 2022.

[7] Marc Nichanian, Edebiyat ve Felaket, çev. Ayşegül Sönmezay (İletişim Yayınları, 2011), s. 27. Idelbar Avelar, burada bahsedilen işkence meselesini Güney Amerika, Arjantin, Şili örnekleri üzerinden tartışır; Nichanian bu karşılaştırmayı “edebiyat ile Felaket arasında var olduğunu düşündüğü ve açıklamaya çalıştığı öze dayalı ilişkinin tıpatıp aynısı” olduğu şeklinde yorumlar. “Dil” de bu konuda başat roldedir; Odyan’ın hatıratını Jamanak’ta Ermenice yayınladığını da geçerken belirtelim.

[8] Koptaş’ın Felaket için kullandığı “mikrokozmos” kavramını Odyan’ın yazarlık evreni şeklinde genişletmek mümkün; sunuş yazısında Beledian’ın, “hakikate roman biçiminde yaklaştığını” söylediği devasa eseri Tiv 17 Khafien (17 Numaralı Hafiye) kitabı, Odyan’ın kozmos’unun soykırım-sonrasıyla ilişkilendirilebileceğini gösteriyor, zira Halep’te bulunduğu sırada bir komiser, Odyan’ın “17 numaralı” odaya götürülüp orada hapsedilmesini ister. Hemen devamında da Arşavir adında bir muhbirden bahseder Odyan, ki onun gibi bir yazar için bu da bir tesadüf sayılamaz (Lanetli Yıllar, s. 285).

[9] Aram Andonyan’ın hayat hikâyesi de yalnızca tehcirde yaşadıklarıyla değil, başka birçok konuda da diğer Ermeni entelektüeller için geçerli olduğu gibi Odyan’la benzerlik gösterir. Andonyan usta bir polemikçi, yazar ve gazeteci olmanın yanısıra siyasi partilere pek yakın durmamış, özgün fikirlerini savunmuştur. Beledian’ın sunuşunda da anılan Andonyan, soykırım belgeleriyle de pek çok tartışmaya konu olmuştur. En bilinen eserlerinden Balkan Savaşı, imparatorluğun belki de en korkunç savaşını henüz sürmekteyken, sansasyona ve spekülasyona açık şekilde anlatır. Bkz. Zaven Biberyan’ın çevirisi ve Anahide Ter Minassian’ın önsözü ve güncellenmiş baskısıyla Aras Yayıncılık edisyonu -1. Baskı 1999, güncellenmiş 3. baskı 2021.

[10] Artun Gebenlioğlu, “Bitmemiş Bir Hesaplaşma”, Notos, Sayı: 89, Kasım-Aralık 2021, s. 36. Gebenlioğlu, Biberyan hakkındaki yorumuna şöyle devam ediyor: “Biberyan (...) üç

buçuk yıl kaldığı Beyrut'tan dönüşünün ardından edebiyatı pusula edinmiş, yıkımın gölgesinde yaşamı temsil edecek dilin sınırlarını edebiyat yoluyla keşfe çıkmıştı. Bu doğrultuda da Biberyan'ın etik kaygılarının izini sürmek ve her aşamasında politik imkânlar yaratmaya çalıştığı edebiyat yaşantısını da ele almak bizi onun felaketine bir adım daha yaklaştıracak." Biberyan'ın 1943'teki Nafia askerliği boyunca çektiği eziyetler ve görüşleri nedeniyle yaşadığı baskı ortamı, siyaseten ve başka birçok bakımdan birbirlerine benzemeseler de Odyan'la kıyaslanabilir.

[11] Odyan'ın ölümünden sonra bir makale kaleme alan Teotig şöyle söylüyor:

"Haydarpaşa'dan güneşten kavrulmuş Fırat vadilerine kadar aradaki mesafeyi ölçtün ve o yalnız, hiç bitmeyen Golgota'dan gözlerini, tıpkı bir kamera gibi, her yöne çevirdin, o korkunç sefalete yarenlik ettin, ama ahlâki gücünden hiç ödün vermedin. Dönüşünde sana taktığım 'sağkalan' lâkabını alaya alan da sendin...", aktaran Beledian, age, s. 23.